

УДК 94 (477.74-21)

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.1.195>

Галина Стоянова*

БОЛГАРСЬКА ТА ГРЕЦЬКА ДІАСПОРИ ОДЕСИ В КОНТЕКСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЕТНІЧНОСТІ У МІСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Анотація: У статті розглянуто питання розгортання процесу репрезентації етнічності у сучасному міському середовищі. Зроблено це на прикладі болгарської та грецької діаспори м. Одеси. Вибір міста не є випадковим, адже історично процес формування складу населення міста був безпосередньо пов'язаний з міграціями та переміщенням іноземців і являв собою складне переплетення різноманітних етнічних культур. Об'єктом дослідження виступає Одеса. Предметом – соціальні та культурні практики репрезентації етнічності у сучасному просторі м. Одеси. Розглядати все це будемо крізь призму діяльності громадських товариств, організації культурних заходів, використання соціальних мереж, як майданчиків для демонстрації власної етнічності, а також через питання функціонування національної кухні у системі міського харчування, як одного із засобів трансляції етнічної самобутності. Завершено дослідження розглядом ролі окремих особистостей в процесі підтримання позитивного іміджу етнічної групи в міському середовищі.

Ключові слова: Одеса, болгари, греки, діаспора, етнічність, етнічна група, міграції, соціальні практики

Спочатку визначимо нагальні питання цієї проблеми. *Перше* питання: **чому** актуалізується етнічність, точніше важлива її репрезентація у міському просторі та *друге* – **яким чином** це відбувається.

Чому?...

Міжкультурна інтеграція, актуалізація безлічі соціальних, культурних, гендерних зразків для наслідування, наявність криз ідентичності, звідси зростання виробництва різноманітних показників ідентичності, існування загрози розмивання етнічної самобутності – і це далеко ще не повний перелік характеристик, властивих сучасності. Звідси проблема ідентичності виявляється однією з найактуальніших проблем сьогодення.

За останні два десятиліття феномен етнічності, його дискурсивність знову виходить на арену, стає необхідною складовою сучасного суспільства. У переліку соціальних ролей сучасного індивіда, які потрібно виконати, щоб стати повноправним учасником соціального світу, значне місце посідає і етнічна. Зважаючи на це фокусом інтересу сучасних гуманітарних наук стають не лише глобальні процеси та їх вплив на індивіди чи групи, а й мікропроцеси – практики, пов'язані з репрезентацією етнічності окремих груп у полікультурному просторі. Досліджуються сучасними вченими дані практики у різних ракурсах. По-перше, з погляду механізмів трансляції народної (у разі етнічної) культури,

* Стоянова Галина Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І.І. Мечникова (Одеса, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1832-2265>; e-mail: gzstoyanova@gmail.com

сама народна культура сприймається як джерело символів, що приймає участь у формуванні моделей етнічної ідентичності. По-друге, з точки зору ролі ЗМІ, у тому числі соціальних мереж та інших Інтернет-майданчиків, як інструменту для демонстрації, репрезентації та конструювання етнічної ідентичності. По-третє, аналіз реконструкції етнічності за допомогою джерел, які мають розважальну функцію (як-от кінематограф, розважальна преса, святкові заходи). По-четверте, розгляд репрезентації етнічності в контексті дихотомії «свій-чужий», «Інший» у міському просторі у текстовому, візуальному прояві та на прикладі етнічних ресторанів, кафе.

Для фахівців, які професійно займаються динамікою сучасної культури, осмислення ролей етнічної культури в сучасному світі та міському просторі стає дуже актуальним завданням. Невипадково, а скоріше навіть закономірно для вивчення процесів презентації етнічності як превалюючого етносу, так і діаспор у сучасному світі дослідники позначили як основне поле саме міське середовище.

Нашою *метою* буде охарактеризувати сучасні практики репрезентації етнічності у міському середовищі, а *завданням* – простежити це на конкретному прикладі, а саме, використовуючи досвід болгарської та грецької діаспори м. Одеси. При цьому самоціллю не є виявити всі існуючі практики, а лише позначити їх сегменти.

Життя в міському соціумі є складним сплетінням відносин, у тому числі і відносин з етнічністю. Міський житель, споживаючи послуги, купуючи товари, за допомогою реклами та різних ЗМІ включається до міжкультурної взаємодії. Значне місце у цьому взаємодії займає етнічність. Дискурс етнічної ідентичності виникає у дихотомії «свій-чужий». Репрезентації етнічності у місті можуть здійснюватися за допомогою демонстрації своїх етнокультурних відмінностей, своєї самобутності. Наскільки застосовні дані позиції стосовно болгарської та грецької діаспори, наскільки актуальною є презентація етнічності, демонстрація «іншості» в опозиції «свій-чужий» для цих етнічних груп?

Вибір Одеси для вирішення поставленого завдання зумовлений тим, що процес формування складу населення міста, пов'язаний був безпосередньо з притоком іноземців і являв собою складне переплетення різноманітних етнічних культур. Як зазначає доктор політичних наук С.В. Коч, «найпоширенішою моделлю адаптації у місті залишається модель створення діаспор, яка передбачає поєднання самопрезентації та добровільної сегрегації. Це забезпечує можливість групам, зберігаючи етнічні кордони, забезпечувати свою присутність у органах влади завдяки подвійній лояльності виступати посередником у відносинах країни перебування і країни виходу»¹.

Феномен Одеси та різноманіття її жителів привертає свою увагу істориків, краєзнавців, етнографів вже не одне століття. Відповідно до цього було накопичено значний науковий доробок щодо досліджень міста в різних аспектах. Серед нього є як історичні праці фундаментального характеру, так і краєзнавчі нариси, етнографічні описи, окремі наукові розвідки певних ритуальних практик та повсякдення населення міста.

У сучасній вітчизняній і закордонній історіографії присутня цілком обґрунтована

¹ Коч С.В. Социокультурная презентация региональных этнокультурных групп как механизм лоббирования интересов // Региональная политика: история, политико-правовые засады, архитектура, урбаністика (зб. наук. пр.). Київ-Тернопіль. Вип. III. Мат-ли Третьої Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 22-23 листопада 2017 р. Київ: Бескиди, 2017. В 2-х ч. Ч. I. С. 205.

теза щодо поліетнічності міста Одеси, її мультикультурності². Історія окремих балканських народів Одеси в історіографії теж представлена певним чином, але бракує комплексних досліджень³. Окремим аспектам дослідження грецької та болгарської діаспор на Півдні України, зокрема питанням механізму функціонування етнічної ідентичності діаспор, присвячені дослідження д. політ. наук С.В. Коч⁴. Аналізу українсько-грецьких відносин у цілому, та діяльності Одеської філії грецького фонду культури та грецьких громад у контексті цих відносин присвячені дослідження М.О. Дьоміної⁵. У нашому випадку нас також цікавлять дослідження, присвячені функціонуванню/трансляції етнічності в просторі сучасного міста⁶.

У випадку з болгарською та грецькою діаспорами в Одесі слід зазначити, що як болгар, так і греків не можна категорично назвати етнічно «іншими» у цьому місті, бо у випадку з Одесою локальна ідентичність найчастіше переважає над етнічною. Тобто. насамперед ти – одесит, а потім... Болгари так само як і греки, безперечно, є одними з необхідних складових того, що формує образ багатоманітного міста. І разом з цим, відчуючи впевнено себе одеситами, не прогавають нагоди гордо заявити про свою етнічну приналежність на різних рівнях, у різних сферах та різними зручними для тієї чи іншої ситуаціями способами.

Перед тим, як розглянути, яким чином транслюють свою етнічність греки та болгари зараз, згадаємо, що з'явилися вони тут не випадково, саме міграції стали спонукальним чинником для появи представників даних етнічних груп на Півдні України в цілому, та в Одесі зокрема. А ось від міграції до адаптації був довгий час. Але головне, що через тривалий час після переселення даним етнічним групам все ж таки вдається зберегти власну етнічну своєрідність.

² Герлігі П. Одеса. Історія міста 1794-1914. Київ: Критика, 1999. 383 с.; Станко В.Н. Історія Одеси. Одеса, 2002; Richardson T. Kaleidoscopic Odessa: History and Place in Contemporary Ukraine. Toronto-Buffalo-London. University of Toronto Press, 2008; Пригарин А.А. Балканские субстраты в одесской кухне: культурогенез городской системы питания // Этнология Одессы в исторической и современной перспективах. Одесса, Ирбис, 2017. С. 160-173.

³ Киссе А. Возрождение болгар Украины. Одесса: Оптимум, 2006; Калмакан Н. Малобузьяльские греки 200 лет на Одешине. Т. 1. Одесса, 2002; Бербер Г. Греки Одессы - пираты и меценаты. Киев: Интерсервис, 2019. 294 с.

⁴ Коч С.В. Механізм функціонування етнічної ідентичності діаспори на прикладі греко-болгарських поселень Півдня України // Българите в Северното Причерноморие. Изследования и материали. Т. 9. Одесса: Друк, 2006. С. 257-264; Koch S. The National Self-Determination Projects of Greece and Bulgaria: The Role of Ethnic Bessarabian Diasporas // Europe and the Black Sea Region. A History of Early Knowledge Exchange (1750-1850) / D. Gutmeyr, K. Kaser (Eds.). Wien: Lit Verlag gmbh. 2018. P. 289-310.

⁵ Дьоміна М.О. Діяльність Одеської філії Грецького фонду культури в контексті греко-українських відносин // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2002. Вип. 6. С. 84-92; Дьоміна М.О. Розвиток культури грецьких громад України в контексті українсько-грецьких відносин // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження. Т. 3. Одеса, 2002. С. 255-256; Дьоміна М.О. Українсько-грецькі відносини: історичні передумови та сучасний стан розвитку: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Київ, 2004. 19 с.

⁶ Коч С.В., Стоянова Г.М. Болгарська етнокультурна група Одеси: досвід соціокультурної адаптації // Дриновський збірник. Т. IX. Софія-Харків, 2016. С. 128-135; Коч С.В. Социально-культурная презентация региональных этнокультурных групп как механизм лоббирования интересов (на примере Одессы) // Региональная политика: история, политико-правовые засады, архітектура, урбаністика. Вип. III. Київ-Тернопіль: «Бескиди», 2017. В 2-х ч. Ч. 1. С. 305-310.

Як це відбувається...

По-перше, ядром етнічної громади в міському соціумі є *громадські товариства*, які на суспільному рівні створюють сприятливі умови для взаємодії етнічної громади з представниками своєї етнічної групи, суспільством, владою.

Як було вже зазначено у наукових дослідженнях, пов'язаних із вивченням досвіду соціокультурної адаптації болгар в Одесі, механізмом створення позитивного «іміджу» для «одеських» болгар стало створення такого образу групи, який би дозволяв їй бути відомою та соціально-значущою. Презентація групових відмінностей, цінностей постає як резервування соціального простору. На сучасному етапі активно відбувається таке «резервування» у просторі міста⁷.

Зберігати відносну самодостатність етнічної групи болгар дозволяють сформовані ними різні форми самоорганізації у місті. Основою цієї соціально-культурної інституалізованої системи є три об'єднання етнічних болгар із загальноукраїнським статусом: «Асоціація болгар України» (існує з 1993 року, очолює О.І. Кіссе), «Конгрес болгар України» (діє з 2007, очолює Ю. Грамма). та «Всеукраїнська асамблея болгар України» (діє з 2013 р., очолює Д. Костова). Усі три організації зареєстровані в Одесі. При цьому кожна з них має розгалужену систему соціальних і політичних зв'язків. Асоціація болгар України з 2008 р. входить до складу Союзу болгар Європи, а у 2015 р. у Болгарії за сприяння Асоціації створено Координаційний центр у зв'язку з болгарами України. На офіційному сайті Асоціації вказані наступні цілі її створення: збереження та розвиток історичних цінностей, культури, мови та традицій болгар України, сприяння та реалізація прав і свобод болгар в Україні, закріплених Конституцією та законами України, задоволення їх культурних, духовних, етнічних та соціально-економічних інтересів, а також сприяння розвитку культурних, дружніх та ділових взаємин між Україною та Болгарією⁸. Одним із завдань Асоціації є включення до процесу інтеграції регіональних діаспор, які на відміну від бессарабських болгар лише набувають досвіду репрезентації своїх інтересів. Друкованим органом Асоціації є всеукраїнський тижневик «Обозрение плюс»⁹.

Всеукраїнський статус має ще одна громадська організація – Конгрес болгар України. Цілі, які визначила для себе організація, – сприяння реалізації законів України, національної та етнонаціональної політики, захисту прав національних меншин; збереження та розвиток мови, культури, історії, національних звичаїв та традицій болгарського народу; встановлення та зміцнення зв'язків з Болгарією та з країнами, де існує болгарська діаспора¹⁰.

Конгрес болгар України з 2008 р. є учасником Всесвітнього парламенту болгар та Асоціації болгар світу. Крім цього, Конгрес відомий як меценат культурно-просвітницьких центрів «Аз Буки Веді» не тільки в Одесі, а й Ізмаїлі, Чорноморську (Іллічівську), Болграді.

Як зазначив керівник Конгресу Ю. Граматик, одним із основних завдань організації «Конгрес болгар України» є зменшення рівня асиміляції болгарського населення в Україні.

⁷ Коч С.В., Стоянова Г.М. Болгарська етнокультурна група Одеси: досвід соціокультурної адаптації // Дриновський збірник. Т. IX. Софія-Харків, 2016. С. 128-135.

⁸ Асоциация на българите в Украина. Офіційний сайт. URL: http://abuodes.org.ua/asotsiatsija/asotsiatsijata_tseli/

⁹ Обозрение плюс. Офіційний сайт. URL: <http://obozrenie-plus.com>

¹⁰ Конгресс болгар Украины - новая общественная организация // Вечерняя Одесса. 2007. 14 августа (№119). URL: <http://vo.od.ua/rubrics/raznoe/6668.php>

Молодь, виїжджаючи із сільської місцевості у великі міста, потрапляючи у переважно російськомовне середовище, починає забувати свої традиції, свою мову та свою культуру. А в результаті змішаних шлюбів діти змалку не знають болгарську мову, не говорять нею, не знають болгарських традицій¹¹. Невипадково за підтримки Конгресу у 2013 р. в Одесі було відроджено Болгарський Драматичний театр, що дозволяє болгарину, який приїхав навчатися чи працювати в Одесі, подивитися постановку рідною мовою та відчутти гордість за свою національність. До складу трупі входять бессарабські болгарі, а також одесити, які об'єдналися заради спільної справи відродження болгарського театру в Одесі. І як позиціонують себе творці театру – Одеський Болгарський Драматичний театр – це сучасний театр із болгарським акцентом!¹²

З 2013 р. в Одесі було зареєстровано ще одну громадську організацію болгар – «Всеукраїнська асамблея болгар України». Очолила її головний редактор газети болгарською мовою «Роден край» Д. Костова. Президент асамблеї впевнена, що чим більше таких організацій, тим міцнішою буде болгарська діаспора в країні, тим глибше знатимуть болгарі свою історію, культуру, мову та будуть прагнути до збереження національних традицій¹³.

Також у 2014 р. в Одесі було зареєстровано ще одну громадську організацію «Болгарські Народні Збори», яка як свою основну мету проголосила: збереження та розвиток культурної спадщини болгарського народу, який проживає на території Одеської області¹⁴. Її лідером став Валерій Твердовський.

Окрім цього, традиційними для Одеси є такі інфраструктурні об'єкти болгарської спільноти, як Одеське болгарське дружество (діє з 1989 р.), Всеукраїнський центр болгарської культури (з 1999 р.), бібліотека імені Івана Вазова (з 1998 р.) і Болгарський молодіжний клуб «Актив» (з 2008 р.). Таким чином, з їхньою допомогою охоплені різні соціальні групи етносу, представлені у місті: діти, молодь, науковці, громада. Показовим прикладом підтримки позитивного іміджу своєї групи є мотивація створення молодіжної організації «Български Младежки Клуб Актив», вказана на сторінці спільноти у «Фейсбуці»: «Актив» створений і заснований з ініціативи родолюбної та амбітної болгарської молоді Бессарабії (Україна)¹⁵.

Греки відігравали важливу роль в заснуванні міста, порту, розвитку міжнародної торгівлі, займали ключові позиції в органах місцевого самоврядування. Деякі підприємницькі грецькі родини – Родоконакі, Ралі, Маразлі, Вучина й ін., які протягом декількох поколінь посідали провідні позиції в економічному житті міста, брали активну участь у діяльності благодійних товариств, назавжди ввійшли в історію Одеси¹⁶. Однак перше формальне об'єднання етнічних греків в Одесі було пов'язане не з благодійністю чи релігійною підтримкою діаспори, а з їх боротьбою за незалежність історичної Батьківщини

¹¹ Железкова А. Юрий Граматик: Нашата основна цел е борба с асимилацията на българите в Украина // Информационна агенция «Фокус». URL: <http://www.focus-news.net/?id=f20743>

¹² Одесский Болгарский Драматический театр. Офіційний сайт театру. URL: <http://www.bgteatr.od.ua/o-nas/>

¹³ Зарегистрирована новая болгарская организация // Вечерняя Одесса. 2013. 14 августа. URL: <http://www.vo.od.ua/news/4873.php>

¹⁴ Болгарское Народное Собрание. Офіційний сайт. URL: <http://ua-bg.com/about/>

¹⁵ Български Младежки Клуб Актив. Сторінка спільноти на Фейсбуці. URL: https://www.facebook.com/pg/BMK.Aktiv/about/?ref=page_internal

¹⁶ Станко В.Н. Історія Одеси. Одеса: Друк, 2022. С. 213.

від Османської імперії. У 1814 р. виникає Таємне товариство «Філікі Етерія» (з гр. «Спілка друзів»), засноване Н. Скуфасом, Е. Ксантосом та А. Цакаловим¹⁷. Саме ця подія стала початком підготовки Грецької революції 1821 р. і вплинула на те, що греки вважають Одесу «своїм» містом, адже саме звідси для них засяяв вогонь свободи. Серед інших грецьких організацій більш пізнього часу можна назвати – Грецьке благодійне товариство (з 1862 р.), Грецьке громадське зібрання «Анагеннісі» (з гр. – «Відродження») (започатковане у 1907 р.), Товариство взаємодопомоги службовців греків (1910 р.), грецьке музично-літературне товариство «Неа зої» (з гр. – «Нове життя»), створене у 1918 р. студентами Новоросійського університету за сприяння грецького клубу «Омонія» (з гр. – «Злагода»)¹⁸.

Якщо говорити про другу половину ХХ ст., то після досить тривалої перерви перша не лише в Одесі, а й в Україні грецька організація виникла саме в Одесі – це грецький клуб «Еллада» у 1988 р. Ініціатором створення клубу як осередку відродження славетних грецьких традицій Одеси став Арістотель Агафангелович Папуніді¹⁹. Треба згадати також, що «Еллада» стала однією з перших етнічних організацій у самій Одесі. Клуб став визнаним центром руху за відродження еллінізму в Україні. Його члени свого часу взяли під контроль реставраційні роботи по відновленню історичного грецького будинку у Червоному провулку, 20, і сприяли створенню Грецького культурного центру. В цьому будинку тепер знаходиться музей «Філікі Етерія», збереження якого наприкінці 1980-х – початку 90-х років також є заслугою «Еллади». Наслідком активності «Еллади» стала й увага уряду Греції до Одеси – 1994 р. відкрилася Одеська філія Фонду грецької культури. «Елладівці» запровадили святкування грецьких національних днів, насамперед Дня «Охі» та Дня незалежності, доклали значних зусиль для впровадження вивчення грецької мови. Клуб активно співпрацює з іншими грецькими організаціями та товариствами інших національних меншин в Одесі, області та в Україні. Зокрема він є активним членом Союзу греків України, Ради представників національно-культурних товариств Одеської області Одеської облдержадміністрації.

Окрім цього, грецькими громадськими організаціями всієї Одеської області опікується Одеська обласна громада греків, створена у 1994 р. Вона співпрацює з Генеральним Консульством Республіки Греція в Одесі, є членом Ради представників національно-культурних товариств при Департаменті у справах національностей та релігій облдержадміністрації та бере активну участь у всіх культурних заходах місцевої влади. З 1999 р. входить до складу Федерації грецьких товариств України²⁰. При чому спочатку громада об'єднувала лише греків Одеси, потім були створені філії в Ізмаїлі, Білгород-Дністровську, Чорноморську, Овідіополі, Южному, Комінтернівському (зараз Лиманський) район, зокрема в с. Свердлове, де компактно мешкають греки²¹.

¹⁷ Білоусова Л.Г. Національні товариства в Одесі в ХІХ – на початку ХХ ст. // Український історичний журнал. 2017. № 2. С. 49.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Національно-культурні товариства та організації Одещини. Довідник / Упоряд. Нуньес О.Г. Одеса: ОДНБ ім. М. Горького, 2007. С. 72.

²⁰ Ibid. С. 71.

²¹ Марин С. Одесские греки восстанавливают память о Маразли и борются с кризисом // Одесская жизнь. 2013. 27 марта. URL: <https://odessa-life.od.ua/article/3459-odesskie-greki-vosstanavlivayut-pamyat-o-marazli-i-boryutsya-s-krizisom>

В якості координатора діяльності усіх грецьких товариств України виступає саме Федерація грецьких товариств України (ФГТУ), створена у 1995 р.²², яка гідно представляє інтереси українських греків на державному та міжнародному рівні, інтегрує діяльність грецької громади як України загалом, так і Одещини зокрема.

По-друге, у механізмі репрезентації етнічності особлива роль відводиться *інформаційним майданчиком*, як то газети, радіо та телепередачі, які не тільки сприяють консолідації етнічної громади, дозволяють структурувати комунікативне середовище болгар та греків Одеси, а й є деякими важелями репрезентації болгарської та грецької етнічності.

Серед болгарських друкованих видань – це всеукраїнський державний культурно-просвітницький вісник «Роден край» (заснований у 1989 р., а з 2001 р. виходить щотижня), визнаний найкращою газетою в болгарській діаспорі світу²³. А також суспільно-політичний тижневик «Обозрение плюс» (виходить з 2001 р.), обласний культурно-просвітницький вісник болгар «Българите вчера, днес, утре» (виходить щотижня з 2013 р.). На Одеському обласному телебаченні щотижня виходить в ефір телевізійний проект «Роден край» (болгарською мовою). А ось грецька громада з жовтня 2003 р. раз на місяць громада видає свою газету «Одиссос».

А серед Інтернет-видань, які стали своєрідним інформаційним майданчиком, як для болгар міста Одеси, так і області, хотілося б відзначити проект «Топор»²⁴, який висвітлює події Одеської області, зокрема в Бессарабії. Саме тут можна ознайомитись з останніми подіями регіону та дізнатися про заходи різного рівня та спрямованості, проведені представниками болгарської діаспори в Одесі та області.

Також останнім часом найбільш функціональним засобом для формування різних видів ідентичностей, зокрема й етнічної, стає використання соціальних мереж. Цей процес відбувається на двох рівнях: колективному – формування групових уявлень, норм та індивідуальному – трансляція їх окремим членам. На даний момент одним із найпопулярніших Інтернет-майданчиків для віртуальної комунікації стає Фейсбук. Тут ви знайдете як загальну інформацію про існування та діяльність болгарських організацій всеукраїнського та регіонального масштабу, так і про різноманітні акції, культурні заходи, що проводяться болгарською ініціативою в Одесі й області. Своїми сторінками у просторі ФБ «обзавелися» Конгрес болгар України, Всеукраїнський центр болгарської культури, Болгарський молодіжний клуб «Актив», Одеський болгарський драматичний театр та інші. Серед грецької громади Одеси свою сторінку має на «Фейсбуці» громадська організація «Греки Одеси», також майданчик даної соцмережі використовує Одеська філія Грецького фонду культури для анонсування різноманітних культурних заходів.

Актуалізація етнокультурної ідентичності та її [ре]презентація – це прагнення індивіда заявити себе чи тієї соціальної спільності, з якою він себе ототожнює, і виходить з сукупності символів, ідей, звичок (які від традицій), мають етнічну «природу». Виходячи з цього, по-третє, особливе місце у процесі етнічної репрезентації у місті відводиться певним *культурним заходам*, що мають підкреслено етнічне забарвлення та відповідне підґрунтя.

²² Федерація грецьких товариств України. Офіційний сайт. URL: <https://uagreeks.com/about>

²³ «Роден край» – лучшая газета болгарской диаспоры в мире // Форум наций. №10-11/156-157. 2015. Жовтень-листопад. URL: <http://www.forumn.kiev.ua/newspaper/archive/148/«rod-en-krai»-luchshaya-hazeta-bolharskoi-dyaspor-y-v-myre.html>

²⁴ Topor.od.ua. Офіційний сайт. URL: <http://topor.od.ua>

Значну роль у цьому для одеських болгар відіграє діяльність Всеукраїнського болгарського культурного центру, завдяки якому болгарська громада міста отримала можливість збиратися та відзначати не лише важливі історичні дати – День визволення Болгарії (3 березня), День слов'янської писемності та культури (24 квітня), а й свята народного календаря – «Трифон Зарізан», «Баба Марта», «Велікден» та ін. У цьому простір міста стає частиною організації свят. Наприклад, уже традиційним стало відзначення свята «Довіжданє, Баба Марта», яке знаменує весну, яке супроводжується прикрасою дерев біля Оперного театру біло-червоними мартенічками, а також національними болгарськими піснями та танцями.

А ось для греків одну з провідних ролей в організації та проведенні різноманітних культурних, освітніх і наукових заходів відіграє саме філія Грецького фонду культури, яка, як вже зазначалося вище, була відкрита в Одесі у 1994 р. Знаковим моментом є те, що міська рада Одеси надала філії три будівлі, одна з яких історично належало Григорію Івановичу Маразлі, де жили греки і збиралися члени товариства «Філікі Етерія». Фонд активно займається організацією виставок, концертів, лекцій, наукових конференцій та музичних вечорів, а також поширює грецьку мову шляхом викладання у філії, в школах та університеті з наданням навчальних матеріалів, демонструє грецьке кіно, пропагує грецькі книги, влаштовує виставки, видає книги, підтримує перекладацьку діяльність, підтримує фінансово творчі, видавничі та наукові проекти, розвиває культурну та освітню діяльність у співпраці з об'єднанням греків України. При філії діє музей «Філікі Етерія» та бібліотека з читальним залом²⁵. Також організацією свят і заходів, шиттям національних костюмів займається жіноча рада, яка працює при Одеській обласній громаді греків.

Окремо слід сказати про тенденцію, що спостерігається останнім часом у молодіжному середовищі, де значний інтерес викликає поширення стилю «етно» у різних сферах життя (музика, мода, дискотеки). Наслідування цього стилю використовується молодими людьми і для самовираження, і для акценту своєї етнічної приналежності. Болгарська та грецька етнічні групи міста Одеси не стали винятком. Організація дозвілля молоді у місті стає важливим елементом для підтримки системи комунікацій та консолідації етнічних груп загалом. Ініціаторами цього процесу серед болгар в Одесі стали Болгарський молодіжний клуб «Актив» та Спілка болгарської молоді. Традиційними стали заходи «Бессарабська ліга КВК»; «Вечірка Болгарський перчик»; Майстер-клас з хоро; День болгарських Будівників; конкурс краси «Міс Болгарочка». Наприклад, конкурс «Міс Болгарочка» вже давно став традиційним та улюбленим не лише для болгарської діаспори, а й для всіх одеситів (проводиться з 2009 р.). Організовує конкурс Спілка Болгарської молоді за підтримки Асоціації болгар України та Всеукраїнського центру болгарської культури. Це не просто конкурс краси та талантів, що проходить в атмосфері болгарської музики, пісень та танців, але й ще одна чудова можливість (ре)презентувати свою етнічну культуру на міському просторі. Підтвердженням цього є наступний опис цього конкурсу, представлений на одному з порталів новин: «...кожна учасниця мала можливість показати якість, якими має володіти справжня болгарочка. «Міс Болгарочка» є прикладом того, що

²⁵ Грецький фонд культури. Одеса. Офіційний сайт. URL: <http://hfcodessa.org/uk/фонд-3/>

болгарська душа багатогранна. Оскільки справжня болгарка поєднує безліч талантів, до того ж не забуває про традиції свого народу і залишається при цьому сучасною леді...»²⁶.

У доробку молодіжної організації грецької громади також є проведення свят, дискотек та вивчення мови. Вивчити грецьку мову можна і завдяки зусиллям Одеської обласної громади греків, а також завітавши до філії Грецького фонду культури, де діють курси для вивчення новогрецької мови кількох рівнів. З 1998 р. філії Грецького фонду виник дитячий хоровий колектив «Еллада», який з часом перетворився на змішаний хор, до складу якого входять як школярі, так і студенти училищ та вузів міста. А в 2003 р. було створено ансамбль традиційного грецького танцю, який і дотепер приймає участь в концертах не лише Одеси, але й інших міст України.

Також слід сказати, що в Одесі створено певні умови для реалізації як творчого, так і наукового потенціалу болгарської та грецької спільноти. Для болгар цей процес можливий завдяки проведенню тематичних виставок, конференцій «Кирило-Мефодіївські читання», «Болгари Північного Причорномор'я», діяльності Одеського наукового товариства болгаристів (з 1995 р.) зі своїм друкованим органом «Одеська болгаристика». А також у зв'язку з необхідністю підготовки кадрів для шкіл, де вивчається болгарська мова, для засобів масової інформації та різноманітних культурних установ із 1995 р. на філологічному факультеті ОНУ імені І.І. Мечникова відкрито спеціальність «болгарська мова та література». Все це сприяє акумуляції наукового потенціалу як самих болгар України, так і болгаристів.

Для греків та дослідників грецької етнічної групи реалізація наукового потенціалу можлива в першу чергу завдяки діяльності філії Грецького фонду культури, який не лише організовує наукові лекторії, займається активною видавничою діяльністю, а також, співпрацюючи з організаціями на різних рівнях – від місцевого, всеукраїнського до міжнародного, надає підтримку різним науково-дослідницьким програмам. Коротко охарактеризуємо деякі з них. Зокрема, при співробітництві з ОНУ імені І.І. Мечникова, Таврійським Національним університетом ім. В.І. Вернадського, Інститутом сходознавства імені А.Ю. Кримського НАН України, Софійським університетом, Таврійським Центром елліністики та за підтримки Посольства Греції та Федерації грецьких товариств України була реалізована програма «Греки на Півдні України». Вперше було проведено багатогранне дослідження щодо реєстрації та систематизації даних щодо історії та еволюції грецького населення Півдня України, а саме в тих областях, де грецьким громадам вдається зберігати свою культурну своєрідність. Серед інших дослідницьких програм, які реалізовані та реалізуються за допомогою філії – «Внесок греків в будівництво Одеси в 19 столітті», «Греки Одеси та греки Малого Буялика» (співпраця з Державним архівом Одеської області та дослідником М.А. Калмаканом, видання метричних книг грецьких церков Одеси та с. Свердлове), археологічні дослідження культурної спадщини грецьких колоній в регіоні, участь в Європейській програмі «ОЛКАС: від Егейського до Чорного моря. Середньовічні порти в морських маршрутах Сходу» під керівництвом Європейського центру візантійських і післявізантійських пам'яток за участю 7 відомих організацій з 6 країн світу²⁷.

²⁶ Одеса: В Южной Пальмире выбрали «Мисс Болгарочку-2016» // Офіційний сайт телерадіокомпанії «Южная волна ТВ». URL: <http://volnatv.com/novosti/region/1883-odessa-v-yuzhnoy-palmire-vybrali-miss-bolgarochku-2016.html>

²⁷ Грецький фонд культури. Одеса // Офіційний сайт. URL: <http://hfcodessa.org/uk/дослідницька-діяльність-2/>

Ну і четвертий момент пов'язаний з найбільш сприятливим підґрунтям для «проростання», ілюстрації, візуалізації етнічності – це *етнічна кухня*. Етнічні прояви в системі харчування жителів м. Одеси можна простежити двох вимірах – як компонент «одеської кухні» та на прикладі етнічних ресторанів, кафе чи закладів харчування з певним «балканським акцентом».

Балканський субстрат одеської кухні формувався першочергово на рівні продуктової сировини. Болгари, що проживали не лише в місті, але й у передмістях Одеси, зайняли нішу городників і виноградарів. Саме вони були постачальниками на одеські ринки зелені, бахчі, овочевих культур. Солодкий перець отримав сталу назву «болгарський», хоча в ХХ ст. болгари і втратили монополію на вирощування цього овочу. За часів молоді Одеси греки-рибалки забезпечували жителів міста різноманітною рибою. Саме завдяки їм одеські ринки отримали кефаль, бичок, глоську, мідії – такий асортимент задовольняє потреби й сучасного одесита. «Балканський слід» є помітним і в системі споживання їжі. Серед назв закладів міського харчування зустрічаємо – *таверна* (з грецьк.), *корчма* (з болг. *кръчма* – болг.), «*бадега*» (з романської)²⁸.

Суто грецькі товари (різноманітні оливки, ексклюзивну нерафіновану оливкову олію, фету та ін.) можна придбати в «Грецькій лавці» на Новому базарі. А ось спеціалітети в сфері напоїв пропонує мережа магазинів «Вина світу». Окрім того, що тут ви знайдете напої з різних куточків світу на свій смак та гаманець, серед асортименту можна зустріти суто балканські – грецьку узо, сливовицю, грушовицю та різновиди ракії. Як зазначає персонал магазину, серед покупців болгарської ракії найчастіше зустрічаються представники саме болгарської етнічної спільноти, які мешкають у місті.

Етнічні кафе та ресторани мають свої характерні риси, які можна «побачити» і виступають своєрідними етнічними маркерами міського простору. Етнічність у цих закладах візуалізується за допомогою зовнішнього та внутрішнього оформлення, форми та манер персоналу та, звичайно ж, кухні та меню. Хоча діяльність ресторанів з національною кухнею не пов'язана безпосередньо з відтворенням етнічності, але вони є значною частиною у процесі підтримки та уявлення символічної етнічності. Серед етнічних кафе та ресторанів із болгарським колоритом виділяються «Механа», «Бессарабка», «Бессарабська бодага», раніше функціонували ресторан «Чотири болгарина» та кафе «Бессарабський дворик». У цих закладах можна скуштувати весь смак болгарської національної кухні, скуштувати напої як місцевого бессарабського виробництва, так і привезені з Болгарії. Навіть зовнішнє оформлення, інтер'єр закладів навмисне вказує або намагається підкреслити етнічне підґрунтя кафе. І якщо в «Бессарабці» ви зустрінете витончене поєднання української, молдавської та болгарської кухні, то ресторан «Механа» позиціонує себе як виключно болгарський ресторан з історією (заснований у 1998 р.), який спеціалізується на автентичній домашній болгарській кухні. І найбільш показовим для будь-якого ресторану з традиційною кухнею є те, що серед наших гостей дуже багато болгар²⁹.

Як в спеціалізованих кафе та ресторанах, так і в транснаціональних мережах пропонують відвідувачам місцеві делікатеси. В загальному асортименті особливе місце

²⁸ Пригарин А.А. Балканские субстраты в одесской кухне: культурогенез городской системы питания // Этнология Одессы в исторической и современной перспективах. Одесса, Ирбис, 2017. С. 172.

²⁹ Болгарский ресторан с историей // Механа. Офіційний сайт. URL:<http://mehana.od.ua>

посідають балканські страви: широкий вибір закусок з бринзою, різноманітні варіанти приготування мідій, овочів, «грецький» і «шопський» салати доволі часто зустрічаються серед ресторанного меню.

В меню відомого закладу «Гамбрінус» є салат під назвою «Салат для Сенькі-грека», що являє собою поєднання болгарського перцю, огірків, томатів, маслин, сиру Фета, кримської цибулі, оливкового масла. Ну чим не «балканський мікс»? А ось суто грецьку кухню можна знайти зараз в меню багатьох закладів міста, які позиціонують себе як ресторани середземноморської кухні. Колись існував і суто грецький ресторан «Папа Коста» на вулиці Грецькій (вже зачинений), на Грецькій площі – грецьке кафе «Елінікон», а заклад «Пітерія» пропонував грецькі страви (окрім європейської, турецької, арабської кухні).

Також у зв'язку з етнічною кухнею в міському просторі слід згадати проект «Справжня болгарська кухня» Це щотижневий телевізійний проект про традиції, культуру пиття, їжу, секрети приготування страв з лідером громадської організації Болгарські Народні Збори України, а також ідейним натхненником проекту – Валерієм Твердовським. Доступний на сайті ATLANTIC Garden Resort Hotel³⁰, аккаунтах у соцмережах, а також на місцевих телеканалах А1, GTV, G-news.

І, по-п'яте, хотілося б відзначити, що етнічність в умовах міста набуває своїх чітких обрисів ще й крізь призму діяльності «великих болгар», «великих греків», *значущих особистостей*, які з одного боку стали відомі завдяки своїй активній діяльності у тій чи іншій сфері (наприклад, політика, суспільні справи, наука, мистецтво і т.д.), і в той же час прославили свій народ та асоціюються, насамперед, із певною етнічною приналежністю. Проілюструємо цей висновок.

Серед грецьких видатних особистостей слід відзначити, по-перше, в сфері науки – видатного хіміка, професора, академіка НАН України Сергія Андрійовича Андронаті, основним напрямком наукових досліджень якого була біоорганічна хімія³¹. Серед письменників, істориків літератури, відзначається ім'я Миколи Харито-Хаджієва, який став знаменитим колекціонером. Серед акторів має грецьке коріння Георгій Делієв, який є також режисером, музикантом і художнім керівником театру «Маскі-шоу». А серед спортсменів слід згадати ім'я футболіста, головного тренера ветеранського клубу «Ришельє», президента федерації футболу Одеської області – Петра Христофоровича Чілібі. І це далеко не повний перелік видатних греків сучасності, що прославили Одесу. А ось зібрати повну інформацію щодо греків Одеси з давніх часів і до сьогодні, тих, «хто прославив місто сонця» вдалося голові Одеської міської грецької організації Єлизаветі Григорівні Кузьминській-Полихроніді і викласти результати свого дослідження у двотомній праці «Відомі греки Одеси»³².

В якості прикладів стосовно болгар представимо три особи, які стали не просто успішними кожен у своїй сфері діяльності, але й водночас вони, насамперед, асоціюються як болгар, а вже потім як представники певних занять.

³⁰ ОТЕЛЬ Atlantic Garden Resort – Одеса, Україна. // Настоящая Болгарская Кухня. URL: <https://atlantic-hotel.com.ua/genuine-bulgarian-cuisine/>

³¹ Андронаті Сергій Андрійович // Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2788/andronati-sergij-andrijovich>

³² Абгарова И. О греках, прославивших город Солнца. Интервью с Е.Г. Кузьминской-Полихрониди. URL: <https://www.mio.com.gr/publikatsii/ekslyuziv/o-grekakh-proslavivshikh-gorod-solntsa>

Перший приклад – у сфері політики та громадської діяльності – це Антон Іванович Кіссе. Уродженець с. Євгенівка Тарутинського району, здобув вищу освіту в Одесі, реалізував себе як у педагогічній, так і в науковій сфері, став доктором політичних наук, виступивши автором і співавтором низки наукових монографій і публікацій. На даний момент продовжує успішно реалізовувати себе як політик, будучи народним депутатом України, співголовою всеукраїнської партії «Наш край». Крім того, Антон Кіссе – відомий громадський діяч. Сьогодні він є Президентом Асоціації болгар України, Президентом Асоціації спортивної боротьби Одеської області, заступником голови Ради національних товариств України за Президента України, перебуває в інших громадських організаціях.

Особливою турботою Антона Івановича, як зазначено на його персональному сайті, є збереження та примноження традицій предків, поширення їх серед молоді. Цій самій меті присвячена і одна з його книг «Відродження болгар України»³³.

Як інший приклад наведемо відомого вченого – доктора історичних наук, професора, академіка, лауреата Державної премії України – Володимира Никифоровича Станка. Володимир Никифорович народився у с. Тернівка Миколаївської області (нині входить до складу Миколаєва) у болгарській родині. Здобувши історичну освіту, він став не просто істориком, а й видатним археологом, етнологом, організатором дослідницького та освітнього процесу в Одесі, який тривалий час очолював як декан історичний факультет ОНУ імені І.І. Мечникова. Завдяки йому на цьому ж факультеті було створено кафедру археології та етнології України, він також став ініціатором та родоначальником створення етнографічної школи в Одесі³⁴. Звичайно, особливою його турботою була болгаристика. В.М. Станко заснував Одеське наукове товариство болгаристів та кафедру болгаристики філологічного факультету ОНУ, став автором значної кількості наукових публікацій, присвячених своїй батьківщині, предкам, болгарам. Хоча він вважав, що не можна бути фахівцем з одного народу, а кожна спільність необхідно включати до контекстів крос-культурних взаємодій. Величезне його значення як громадянського діяча у національно-культурному русі Асоціації болгар України. Це була чудова Людина та Вчений.

І третій приклад присвячений людині, яка своє захоплення перетворила на добру справу – це творець єдиного в Україні музею історії футболу в м. Одесі – Еммануїл Ганєв (у народі відомий як Міша Болгарин). Ідею створення такого клубу-музею – єдиного поки що в Україні – Е. Ганєв виношував довго. Вперше її вдалося здійснити у 2009 р. У 2009 р. в Одесі було створено Клуб уболівальників футболу³⁵, де було представлено колекцію футбольної атрибутики, зібрану за 35 років Е. Ганєвим. Однак у 2013 р. сильна пожежа майже повністю знищила ексклюзивні та раритетні речі. Практично відразу після пожежі розпочалися інтенсивні роботи з відновлення Музею історії футболу. Е. Ганєв ініціював створення скверу «Історії футболу». У сквері встановлена стела трьом українським володарям «Золотого м'яча»: Олегу Блохину, Ігорю Беланову та Андрію Шевченку та створено Алею кубків. Завзятість, величезний ентузіазм, відданість своєму захопленню

³³ Кіссе А. Возрождение болгар Украины. Одесса: Оптимум, 2006. 288 с.

³⁴ От этнологии к социокультурной антропологии: к 20-летию создания В.Н. Станко этнографической школы в Одессе (био-библиографические материалы) / Відпов. ред. А.А. Пригарин. Одесса: Postfactum, СМІЛ, 2013. 184 с.

³⁵ Клуб уболівальників футболу // Офіційний сайт. URL: <http://kbf-odessa.org/index.php/istoriya-kluba>

справді здатні творити дива! Тому що 10 вересня 2016 р. завдяки великій команді справжніх ентузіастів на чолі з Е. Ганєвим Музей знову було відкрито для відвідування. При цьому слід зазначити, що, згадуючи про цю подію, новинні Інтернет-портали повідомляли не тільки офіційне ім'я творця музею футболу в Одесі, а й «народне» – Міша Болгарин³⁶. Три абсолютно різні людини, які досягли успіху кожен на своїй ниві, саме завдяки своїй діяльності однозначно, поряд з іншими факторами, сприяють формуванню позитивного іміджу болгарської діаспори в Одесі.

Отже, сучасні умови формують нові специфічні практики для трансляції етнічної ідентичності. Як показує болгарський та грецький матеріал, це може відбуватися на різних рівнях (загальнодержавному, локальному, індивідуальному) із застосуванням різних засобів: використання інформаційних майданчиків, проведення культурних заходів етнічної спрямованості, візуалізації етнічності за допомогою етнічної кухні тощо. А відомі особи своїм прикладом підкріплюють упевненість серед побратимів у тому, що треба пишатися своїм народом.

Halyna Stoianova

The Bulgarian and Greek diasporas of Odesa in the context of ethnicity representation in urban space

Abstract: The article explores the process of ethnicity representation in the modern urban environment among the Bulgarian and Greek Diasporas of Odesa. The choice of the city is not accidental, for historically the development of the city's population composition was directly related to migration and movement of foreigners and represented a complex interweaving of various ethnic cultures.

The study focuses the social and cultural practices of ethnicity representation in the contemporary space of Odesa. It explores the activities of public associations, the organization of cultural events, and the use of social networks as platforms for demonstrating one's own ethnicity, as well as the manifestations of national cuisines in the catering system of the city as a means of broadcasting ethnic identity. In conclusion, the study considers the role of individuals in maintaining a positive image of an ethnic group in the urban environment.

The Bulgarian and Greek case studies show that modern conditions shape new specific practices for the transmission of ethnic identity in the urban environment. This can take place at different levels (national, local, individual) by various means such as the use of information platforms, the organisation of public events focused on ethnic cultures, the visualisation of ethnicity through ethnic cuisines, etc. In addition, the examples of well-known personalities reinforce the confidence among their fellow citizens that they should be proud of their people.

Keywords: Odesa, Bulgarians, Greeks, Diaspora, ethnicity, ethnic groups, migration, social practices

³⁶ Одесская жизнь. Информационный городской портал. URL: <http://odessa-life.od.ua/news/37385-Muzey-futbola-snova-gotov-prinimat-posetiteley>